

Takdim...

NOSTALJİ-SONRASI BİR DÜNYADA NOSTALJİDEN SÖZ AÇMAK

Vehbi BAŞER*

Günümüzde popüler “eski güzel günler” retoriği olarak anlaşılrsa da, nostalji terimi, uzayan askerlik münasebetiyle yaşanan sıra hasretinin doğurduğu psikopatolojilerin teşhisinde kullanılmak üzere, ilk kez 19. Yüzyılda, psikiyatride ortaya çıkmıştı. Modernliğin hızlı yayılma hamlelerinin başlangıcını oluşturan o dönemde bile, nostalji, mekan-merkezli geleneksel bir deneyim olarak yaşanmaktadır. Evinden yurdundan ayrı kalmanın kimileyin dayanılmaz hale gelen hasreti ile, değişen şiddetlerde yaşanan bu tür nostalji, geri dönünce yerli yerinde bulduklarına kavuşmanın sevinci ve giderek teskiniyle sıhhat bulan melankolik halleri anlatıyordu. Burada, nostaljiye geleneksellik damgasını vuran “yerli yerinde bulduklarına kavuşma” umut ve imkânıdır. Geleneksel insanın sıra özlemi (memleket hasreti), farklı gurbetlerde yaşansa bile, herkesin anlayabileceği, neye karşılık geldiğini öteki geleneksel insanların empati yoluyla kavrayıp hissedebileceği ve dindirmek için bir şeyler yapabileceği (dinlerin “yolda kalmışlara yardım” ı ahlâkî bir ödev gösterdiği dünyayı hatırlayalım), canlı, alenî (tabusal/kişisel/mahrem olmayan), paylaşılabilir, yekpare, kuşatıcı bir “yoksunluk deneyimi” idi.

Modernlik, yetkinlikten uzak ve hatta kötülük timsali saydığı şeyleri, en hafifinden ilga ederek (zira devrimlerin ani, kapsamlı ve radikal yıkıcılığı zorunlu bir bileşen değildir) yerine daha iyisini koyabileceğimizi (bu-na bağlı olarak da özgürlük, ilerleme ve barışa daha fazla yaklaşacağımızı) vaat eden yüzüyle umut parıltısı yaydığı kadar; modern performansın ikame ettikleri bu umudu boşa çıkardığı ölçüde, kaygı ve hayal kırıklığı doğuran yüzüyle, hüsrân ve karamsarlık yaymakta; nostalji de, modern

*Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Öğretim Üyesi

performansın yarattığı bu karamsarlıktan beslenmekteydi. Ancak nostaljik mekanizmayı harekete geçiren gerilimi açıklasa da, nostalji, sadece bu tarz bir karamsarlıktan ibaret değildir. Modern nostalji, şimdi ele geçenin yarattığı hüsrana ilaveten, bir zamanlar avuçlarımızda tuttuğumuz her neyse, hayatımıza onun kattığı asli değerın yitirilmesinden doğan hayıf kadar, ondan kalan “tatlı hatıralar”ın, karamsar veçhemize yansıttığı tebessümü birlikte içeriyordu. Bu da, geleneksel zaman-mekan deneyimini parçalamış olsa da, modernliğin yeni bir zaman-mekan nizamı ikame etmesinin bir fonksiyonuydu. Böylece, geleneksel olarak mekan merkezli nostaljik tutum, zaman merkezli hale gelmiş; geride bırakılan mekanda hala canlılığını koruyan bir yaşama yönelik geleneksel “sıla özlemi”nin yerini, artık yitirilmiş bir yaşama yönelik modern “geçmiş özlemi” almıştır.

Modernlik, insan ömrünün üç-beş, bilemedin onlu yılları sonunda, ayrılanın yurdunda bıraktıklarını, geri döndüğünde artık “yerli yerinde” bulmasını imkansız hale getiren, hızlı, kapsamlı ve ayrıntılı değişmelerle, mekanda, “orada öylece” bizi bekleyen evimizi elimizden alınca; nostaljik melankolinin ifakat imkanını da tahrip etmiş oldu. Daha da önemlisi, sadece evinden yurdundan ayrılanın uzağına düşüp hasret çekmesiyle mahdut geleneksel nostalji, “katı ne varsa buharlaştıran” kapitalist gelişmenin, önce “evimiz”e kadar her şeyi tahrip etmesi ve giderek insanları “evli-yuvalı” bir yaşam deneyimden mahrum bırakıp “yurtsuz”laştırması yoluyla evrildi; kapitalizm, nostaljinin modern versiyonunun doğuşuna ebelik etti: Artık, ayrılma deneyimi, yurdundan uzağına düşmüş kimi insanlara vuran bir piyango değildi; buna ilaveten mekansal –yani evinden yuvasından kalkarak uzaklara doğru mekandaki bir hareketle gerçekleşen– bir kopuşla zorunlu bir bağı da yoktu; zira gömülüp içinde “anamlı kendimiz”le donatıldığımız bir ev-yuvada yaşamadığımız için kendi mekanından ayrılışın geleneksel insanı içine düşürdüğü yakıcı hasret eşlik etmiyordu artık nostaljiye. Bu nedenle modern nostalji, geleneksel insanın kalbindeki o derin ağrıyı barındırmaz.

Modernliğin ilk döneminde nostalji deneyimi, geride kalan mekanla değil, geçmişte kalan bir yaşam formuyla ilişkilidir. Bu deneyimi, uzağına düştüğümüz bir yuva gibi, geri dönüp bulabileceğimiz, orada öylece bizi bekleyen bir memleket özlemi değil; silinip gitmekte olan, giderek ortadan kalkmış, hatta artık büsbütün yitirilmiş bir “geçmiş yaşam dünyası”nı özlemeye dayanır. Bu haliyle nostalji, daha sonra değineceğimiz “nostaljik repertuar”ın kökenidir.

Modernliğin sonraki dönemlerinde insan için yaşam dünyasının bireyselleşmesine paralel olarak geçmişte kalan şey de, ancak kişisel bir çağrışımla zihinde beliren bir şeydir; çünkü modern yaşam, insanın kolektif bir paylaşım ile değil, herkesin kendi bireysel perspektifi içinde deneyimlediği bir yaşam formu haline gelmiştir. Modernlik, irili ufaklı geleneksel cemaatlerin bağlı olduğu büyük dinsel yapıyı dağıtıp dinsel/etnik/mahalli dünyalarının kabuğunu –Berger’den ilhamla “kutlu otağ”ını da diyebilirdik– parçalayarak bu dünyaların beşeri malzemesini bireyler halinde izole edip kapitalist pazarın yalnız aktörlerine dönüştürürken, bu malzemeyi “ulus”ların kolektif bünyesine emmeye girişse de, ironik olarak hepimizi kuşatan “otantik deneyim”in ocağına da incir ağacı dikti. Hayat artık daha kalabalık bir dünyada, lakin bireyselliğin görünmez fanusu içinde “bireyce” yaşanır oldu.

Modern insan şimdiki yaşamı nasıl kendi bireyselliği içinde kendi perspektifinden yaşıyorsa, bu yaşam geçip gittiğinde de, onu ancak kendisi için anlamlı bir çağrışımla hatırlayabilir. Bir bakıma, memleketten ayrıldıktan bir müddet sonra karşılaşan hemşerilerin, bir bütün olarak aynı memleket hasretini paylaşmaları ile karşılaştırılabilir bir modern nostaljiden söz edilemez. Modern insanların tümüyle kendi bireyselliklerine kapatılmış olmadıkları, “bütün bir yaşam”ı paylaşmasalar da, yaşamda paylaştıkları şeyler bulunduğu; dolayısıyla geçip gittikten sonra aynı şeyleri birlikte hatırlayabildikleri kabul edilecek olsa bile; modernlerin aynı şeyi tamamen aynı yönde değil, “öteki birey”lerden farklı bir yönüyle hatırlamaları, daha da önemlisi, farklı bir mutluluk tadını yad etmeleri söz konusudur. Geleneksel insanın “yoksunluk deneyimi” yekpare bir nostalji doğuruyordu; bu anlamda, modernlerin ortak bir nostaljisi değil, nostaljileri vardı.

Modernlerin nostaljileri, “orada yaşanmaya devam eden bir dünya”yı, “uzakta hala aynı minval üzere yaşanan bir hayat”ı, özellikle de aileden, dostlardan birini özlemeyi değil; belki yanıltıcı bir benzetmeyle bir ölünün ardından yas tutmayı imleyebilir. Yanıltıcı; çünkü modern yaşam, ailede, akrabalar ve arkadaşlar arasında bile, gitgide daha kısa süreli, kısmi, yüzeysel paylaşımlara izin verir hale gelerek evrilmiş; bu yüzden de, aile, akrabalık ve dostluğun giderek geri çekildiği bir dünya yaratmıştır. Kapitalist pazarı organize eden eylem ve ilişki kipleri, “birey” için aile ve akrabalarından kopuk, derin dostluklar geliştiremeyeceği, sadece yüzeysel beraberlikler deneyimleme fırsatına bile ancak sınırlı ölçüde yer bırakan;

araçsal-rasyonel, bu nedenle ciddi ve duygudan arındırılmış bir yaşam dünyası sunmaktadır. Böyle bir dünyada, geleneğin ritüellerle kuşatıp paylaşılır kıldığı yas pratiklerine benzer bir nostalji yaşantısı mümkün değildir elbette; yine de modernliğin, bireysel/mahrem/tabusal olsa da, büsbütün imkansız değil, daha ziyade bastırılmış/gizlenmiş, sadece çok özel birileriyle paylaşılabilen, gözlerden ırak bir biçimde yaşanan modern mateme benzer şekilde, patolojik bir nostaljiye yer bıraktığını söyleyebiliriz.

Hızlı bir değişim dünyasında, geçip gitmiş şeylerin yaşandığı bir zamana “özlem”i herşeye rağmen mümkün kılan şey, ilerleme nosyonu temelinde kurgulanmış, geçmiş-şimdi-gelecek sürekliliği gösteren bir akış olarak zaman yaşantısını temellendiren, lineer zaman idrakiydi; ne var ki, geçmişte kalan, daha kaba saba/geri/gelişmemiş/daha az işlevsel... olarak görülen, bu nedenle istenir de olmayan şeylere özlem duymak, ancak kişisel biyografinin mahrem dokunuşları ile mazur görülebilirdi. Bu anlamda, gündelik modernliğin başlı başına yeni bir nostalji formu yarattığını söylemek oldukça zordur; modernliğin bu düzeyinde karşımıza çıkan nostaljiler, geleneksel nostaljinin kısmileşmiş, derinliksiz, dönüp kavuşulması mümkün olmadığı için tatmin/teskin/tedavi de edilemez, kişisel biyografinin tortuları içinde deneyimlendiğinden tercüme edilip aktarılamayan, ufalanmış bir türevi mesabesindedir. Daha ileri giderek şunu da öne sürmek mümkündür: Su katılmadık bir gündelik modern deneyim, hazları sınırsızca tatmak için nicelikleri sonsuzca artırmaya, bu yüzden de hiçbir şeye özüyle bağlanmamaya ve sonuç olarak –Baudelaire’in *Modern Hayatın Ressamı*’nda çizdiği üzere, kentlerde yaşanabileceklerin avare kaşifleri gibi– tümüyle bu dünyalık yaşamaya yönelmiştir. Gündelik modernliğin katıksız genetiğinde “bildik anlamıyla nostalji”ye kapı aralayan modern bir kod yoktur.

Gündelik modernliğin sığ sularında insan, özüyle bağlanmaya kendini bırakmasa da, nostalji insanın bazen kaza eseri ya da talihin bir cilvesi olarak başına gelebilen bir şeydir. Bunun dışında, modernliğin dip sarsıntılarla yıkıp parçalanmış bir zemin üzerinde hayatın yeniden inşasına kattığı geniş kitleler arasında, geleneksel yuvalarının “yarım yamalak ayakta”ki enkazından uzağa düşen ve geri dönünce kavuşacakları bir yuvaları olacağını uman kimi küçük cemaat mensuplarının elbette bir istisna olarak nostaljik deneyimler yaşamaları mümkündür. Bununla birlikte “bizim oralarda” ya da “bir zamanlar biz” diye başlayan cümlelerin, modernlik bağlamında anlatabileceği ne kalmıştır? Gelenekten kopuşun sancısını ödünleyen, yere gö-

ğe sığmaz “Japon mucizesi”nin, yahut bilmem hangi Uzak Doğu modernleşmesinin modernlikle gelenekselliği meczettiğine dair şu egzotik parodiyi bir yana bırakacak olursak modernlik bağlamında otantik heyetini, bünyesini, zarfını ya da mazrufunu bir şekilde muhafaza eden bir gelenekten söz edilebilir mi? Modernliğin sadece kolonyal/emperyal saldırganlığıyla yahut hayali bir tasavvuru gerçekleştirmeye adanmış “ulus-yaratma” radikalizminin nobran tahripkarlığıyla değil, önüne kattığı yaşamları kökünden söküp savuran gündelik normalitesiyle dışladığı/dilsizliğe ve temsil edilemezliğe mahkum ettiği geleneklerin hala yaşadığını ya da bir şekilde ihya edilebileceklerini söylemek mümkün müdür?

Gündelik modernliğin kaza eseri nostaljileri ile, modernliğin saçaklarındaki geleneksel cemaat nostaljileri, modernliğin yüzeyinde karşımıza çıktığı halde; modernlik daha derin katlarında başka bazı nostaljilerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Modern yaşam, bir zamanlar “dünya durdukça” kalıcı sanılan herşeyi silip süpürmesinin ortaya çıkardığı “bu dünyalık yaşamlar”larla hayatımızı kapsamlı bir biçimde kuşatsa da; şükür ki, “dünyevi”nin ve “geçmiş yaşam dünyaları”nın anlamını sorgulamaya cür’et edenler çıkmıştır: İçine gömüldüğü gündeliğin küçük kaçamaklarında tadılan minör asiliklerle yetinmeyip okuldan kaçanlar, modernliğin gündelik akışıyla aralarına belirli bir mesafe koyarak “bu hal”in anlamına yönelen entelektüel sofular, modernlik karşısında devasa bir “majör nostaljiler repertuarı”na katkıda bulundular. Bunlar arasında, romantizmin estetik nostaljilerini, 19. Yüzyılın “melankolik bilginler” olarak da anılan büyük ustalarının eleştirel nostaljilerini ve melankolinin zirvesindeki Nietzsche’nin anti-nihilistik post-hümanistik nostaljisini özellikle anmak gerekir¹. İlki artık yitirdiğimiz bir dünyanın değerine, ikincisi yitirdiğimiz bir dünyada insanca yaşamın imkan ve kayıtlarına ve sonuncusu yitirmiş insanın ve yitirişin aşılmasını sağlayacak yaratıcı “üst-insan”a yönelen nostaljiler olarak özetlenebilir.

Modern kapitalist dünyanın Avrupa’daki oluşumu akabinde, önce “ilkel” olarak yaftalanmış halkların bilahare de “geri” uygarlıklara ait coğrafyaların istilas yoluyla, irili ufaklı tüm geleneklerin ve “Geleneksel”in

¹ Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bkz.: Stauth, Georg ve B.S.Turner “Nostalji, Postmodernizm ve Kitle Kültürü Eleştirisi,” *Theory, Culture and Society*, C.5, No.2-3, Haziran, 1988, s. 509-527, Çev. M. Küçük, *Birikim Dergisi*, erişim adresi: <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=33&dyid=1241&cyazi=Nostalji,%20Postmodernizm%20ve%20Kitle%20K%FCI%FCr%FC%20Ele%FEtirisi>

köküne kibrit suyu çekilmesi, modernliğin küresel çapta bir hegemonyaya dönüşmesini sağlarken nostaljinin asli içerimi olan “özlem”in de, yaşanan yerlerle ve yaşanmış şeylerle bağı gitgide koptu. Üretim merkezli ilişkilerden tüketim merkezli ilişkilere geçişle karşı karşıya kaldığımız tüketim toplumunda, “özlem duymak” ya da “özlemine çekmek”, “sıla hasreti”ni ya da “eski güzel günlere hasret”i değil, daha ziyade fetişistik tutkularla peşinde koşulan metâlardan yoksunluk halinin doğurduğu ihtirası anlatmaktadır. İngilizce’de “hunger” fiilinin özlemek anlamındaki pek de nadir olmayan kullanımı, bu ihtirası gündelik dilde² ele veren önemli bir ipucu olsa gerektir.

Tüketimin başatlığı ile karakterize olan böyle bir dünyada sermayenin, metâların, nüfusların ve mesajların modernliğe özgü kayıtlardan kurtularak gösterdiği hareketliliğin dünyamızı artık “küçük bir köy”e dönüştürdüğü küreselleşme sürecinde, ulus devletlerin, ulus toplumların ve ulusal kültürlerin giderek çözülmesi, “ulusal”ın bir zamanlar dışladığı, ötekileştirip baskı altına aldığı, kimi zaman tümüyle inkar edip görünmez hale getirdiği yerelliklerin artık serbest kaldığı; yahut post-modernliğin, üzerlerinde modernliğin tesis ettiği söylemsel tahakkümden gelenekleri azat ettiği yönündeki iddialar, bir tür “gelenekler geri dönüyor” retoriği doğursa da; geri dönen bu şeylerin, çok olsa gelenekler ya da yerel yaşam dünyalarının folklorik ufantuları / turistik animasyonları olduğu söylenebilir. Tüketim toplumu, küreselleşme ya da post-modernlik... bu kavramların işaret ettiği gelişmelerle dünyamızı, tarihselin dışına düşerek “fraktalize olmuş” bir uzay-düzleme dönüşmekte; mekanı kıtalar boyutunda, zamanı

²“Hunger” fiilinin İngilizce olması, özlem duymanın sadece İngilizce’de bir kırıma geçirdiğini göstermez. Küresel dünyanın bütün öteki dilleri, artık İngilizce’den aktarılmış anlamların yarışeffaf taşıyıcısı haline gelmiştir. Sinemada, hala okunuyorsa romanda ve şiirde, televizyon filmleri, diziler ve hatta haberlerde, internete... kısacası gündelik hayatın parçalanmış çoğul düzlemlerini oluşturan iletişim-medya uzayında, kullandığımız gündelik yerel dil ne olursa olsun, aktardığı mesaja İngilizce’den çeviri bir anlam bulaşmamış olması düşünülemez. Nitekim Türkçe’de “benim özlemine duyduğum şey...” diye başlayan bir cümlenin, geçmiş yaşantılara işaret etmekten çok metâlara işaret eder hale gelmesi, bunun bir göstergesidir. İnsan metâları arzulanabilir kuşkusuz, ancak metâlarla ilişkimiz, onları yaşamak değil, tüketmektir; insanın tüketilecek şeyleri özlemesi, giyilecek elbise, seyredilecek televizyon, sürülecek araba... gibi şeylere özlem duyması, bunlar hayatında halen var olmayı sürdürüyorsa, anlamsız; daha önce var olmuş ve şimdi yoksa, muhtemelen mecazi (çünkü insan metâları değil, onları kullanırken yaşadıklarını özler); hayatında hiç var olmamışsa, özlemek değil, istek-arzu-ihtiras türü bir şeyden söz ediyoruz demektir.

merkezsiz ve çoğul anlarda çalkalayıp hızlandıran güncel süreçler, beşeri deneyimi çok boyutlu sanallıklararası geçişliliğe emmektedir.

Bu tür bir deneyim, insani yaşantısallığın hem imkan ve kapasiteler açısından, hem de değerler ve normatif kayıtlar anlamında sınırsızlaşmasını; insanın da, “ruhuna nüfuz edip manevi bir iklim olarak kendisini kuşatan bir dünyada olmak” şöyle dursun, uzanıp elini dahi süremeyeceği bir hızla görünüp kaybolan bir imajlar anaforunda, yabancılaşma-sonrası bir hilkat-fukarasına dönüşmesini sağlamaktadır. Modernliğin insana önerdiği “burada ve şimdi” ufulanmış; insan, yaşam olarak başedemeyeceği bir “deneyim ufantuları”, birey olarak da bir tür “benlik talaşları” çoklaşmasına gömülerek kendini unutuşa mahkum olmuştur. Günümüz dünyasında nostalji, kışkırtıcıların (modacılar, tasarımcılar, reklamcılar vb.) bireyi tüketime kamçulamak için kullandığı minör bir baştan çıkarmaya indirgenmiştir.

Nostalji, önemini esasen yaşamın anlamına ilişkin tüm alanları ortaklaşa ilgilendiren bir duyarlılık oluşturmasından almaktaydı ve artık geride kalmaya yüz tutmuş bir deneyim olarak modernliğin “nostaljiler”ini de; tarih sahnesinden büsbütün çekildiği söylenebilecek “geleneksel nostalji”yi de, günümüz dünyasının artık güç yetiremediği yaşantılar olarak geride bırakıyoruz; zira, nostaljinin dayandığı “yaşama-hatırlama-özleme” deneyiminin dışına düşmüş durumdayız. Nostalji, geleneksel biçimiyle mekanda uzağa, bir tür gurbete düşmekle; modern biçimiyle ise adım adım yitirmenin tersinmez akışında, ya da artık yitirmiş olma halinin orta yerinde, insanın neyi yitirdiğini fark edecek kadar tatmış/kanasıya yaşamış olduğu şeye, yitirmenin hüznü ile duyduğu özlem olarak yaşanabilirdi. (Mekanda/zamanda) yitirmiş olmak, (bir zamanlar/bir yerlerde) avucunda tuttuğu yanılısamasının avuntusundan yoksun kalmakla yaşantılanır; oysa artık, sıcaklığı avucumuzu ısıtacak şeyler sunmayan bir yaşam, ne o tür bir yanılısama, ne de onun verdiği türden bir avuntu sağlamıyor ki, insan yitirebilen bir varlık olsun. “Şeyler”in benliğimizde hatırlanacak kadar yerleşmeden görünüp kaybolduğu böyle bir dünyada, nostaljik bir deneyim mümkün mü? Birgün bir bilge çıkıp da, “çoklaştırmaktan sakın, hızı azalt, ötekine hürmet et, kendinle ol, Tanrı’nın sesini dinle” çağrısında bulunacaksa, bunun ancak televizyonda ya da internette gerçekleşme ihtimali var mı? Varsa, sanallıklararası insanın bu çağrıya uyup “mevcut insanlık durumu”nu aşması muhtemel mi?▽



